

GERONTOLOGISKE KATEGORISERINGER

Jonas Havelund

Artiklen tager sit udgangspunkt i forfatterens speciale »Den gerontologiske diskurs – En socio-filosofisk analyse af dansk gerontologisk litteratur« som blev udarbejdet ved Institut for Idræt og Biomekanik, Syddansk Universitet, Odense 2000. Et af de centrale emner er mulige konsekvenser af de kategoriseringer som store dele af den gerontologiske forskning – som al anden forskning – benytter sig af.

Jonas Havelund er bach. scient. i idræt og sundhed og er pt. indskrevet dels på overbygningssuddannelse i idræt samt sidesuddannelse i religion.

Gerontologi og samfund 2001; 17: 3: 56–58

Kategoriseringer rummer en videnskabelig legitimitet idet fx interventionsstudier bygger på kategoriseringer i form af interventionsgruppe(r) og en eller flere kontrolgrupper. Fælles for disse kategorier er at de udvalgte/tilmeldte forsøgspersoner er selekteret ud fra bestemte inklusions- og eksklusionskriterier. Videnskaben bruger kategorisering som et grundlæggende fundament for forskning. Resultaterne fra disse studier formidles skematiseret i de kategorier som studeres.

Medier, politikere og andre fagfolk, her *aldreforskere*, refererer ofte ukritisk til resultater af undersøgelser. Fx udelades en beskrivelse af antallet af forsøgspersoner, inklusions- og eksklusionskriterier og resultaternes generaliserbarhed.

EKSEMPEL PÅ VIDENSTRANSFORMATION

I rapporten »Et slag for alderen – med forskning og handling«¹ udarbejdet af en arbejdsgruppe under Forskningsministeriet refereres der bl.a. til interviewundersøgelser af voksenbefolkningens sundhed og sygelighed foretaget af DIKE (nu Statens Institut for Folkesundhed). Om helbredstilstanden for mænd og kvinder over 67 år i 1987 står der i arbejdsgruppens rapport: »I 1987 angav henholdsvis 18 og 17 procent af kvinder

og mænd på 67 år og derover, at de havde et dårligt helbred« (s. 24).

Men nærlæser man DIKE's egen rapport »Sundhed og sygelighed i Danmark 1987«² nuanceres resultaterne som bygger på svar fra 4.753 personer i alderen 16 år og opefter. Svarprocenten var 79,9%. I appendix B ses at *bortfaldet blandt ældre* er væsentligt større end blandt yngre aldersgrupper. Der konkluderes efterfølgende: »Bortfaldet for de ældre er ca. dobbelt så højt som blandt de yngste«² (s. 202). Dette er medvirkende til, at der i appendix C tages følgende forbehold: »De personer, der deltager i undersøgelsen, er karakteriseret ved en underrepræsentation af ældre, af beboere i hovedstadsregionen og af enlige. *Den samlede hyppighed af forskellige helbredsproblemer m.m. kan derfor ikke umiddelbart overføres til hele befolkningen*« (s. 205, min fremhævelse).

I denne simpelt skitserede *videnstransformation* ses hvorledes videnskabelig forskning med forbehold for resultaternes generaliserbarhed og forsøgspersonernes repræsentativitet etc. risikerer at blive transformert til forsimplede budskaber der legitimeres af den videnskabelige baggrund. Nuancerne negligeres ofte hvilket bl.a. den (gængse) dualistiske opdeling af ældrepopulationen i svage/stærke og inaktive/aktive bevidner. Opdelinger som i sidste ende peger mod en stræben efter at beskrive det »gode«, sunde liv.

TEORETISKE TILGANGE

Som tilgang til kategori-begrebet er i denne artikel valgt den franske idéhistoriker og filosof Michel Foucault (1926-1984), den canadiske sociolog Stephen Katz (1952-) samt den amerikanske sociolog Erving Goffman (1922-1982).

Michel Foucault er en af de forskere der i nyere tid har arbejdet med at blotlægge videnskaberens funktion som sandhedsskaber. I hans forfatterskab er bøgerne »Klinikens fødsel« og »Viljen til viden – Seksualitetens historie I« formentlig de mest kendte.³ I sit arbejde gjorde han bl.a. brug af *diskursbegrebet*. Sandheden er således, ifølge Foucault, en sproglig konstruktion hvor forskellige »sandhedsregimer« udpeger hvad der anses for sandt og falsk inden for et givet felt.

DANSK GERONTOLOGI

Hvis man inden for dansk gerontologi ser bort fra de geriatriske bidrag, synes det gerontologiske felt at være repræsenteret ved relativt få aktører. De få aktører får herved betydelig magt til at definere og udskille sande diskurser fra falske og her igennem fastsætte en »gerontologisk sandhed«. En fordel ved de forholdsvis få aktører kan være at et diffust billede af det videnskabelige felt undgås. En ulempe kan samtidig være at det beskrive ikke rummer de nuancer og den kompleksitet som flere forskeres tilgang til et diskursivt felt kunne bibringe til gennem dialog og evt. uenighed.

Foucaults arbejde omhandlede i høj grad koblingen mellem magt og viden som han mente ville resultere i en underkastelsesproces af folket. Foucault bruger ofte blot udtrykket »magtviden« om koblingen mellem viden og magt. »Viden« anskues således i denne artikel ud fra denne foucaulske tilgang. *Kategori-begrebet* er en af de teknikker Foucault giver som eksempel på en underkastelsesproces idet kategoriseringer fastnagler karakteristika til det enkelte individ eller gruppe. Retten til at udsige disse sandheder besiddes af det foromtalt »sandhedsregime«.

ÆLDRE FREMSTILLET SOM PROBLEM

Stephen Katz er en af de teoretikere der har arbejdet med gerontologi med en foucaulsk og socialkonstruktivistisk indfaldsvinkel. Ud af dette er bl.a. kommet bogen »Disciplining old age – the formation of gerontological knowledge«. Her arbejder han dels historisk med etableringen af den gerontologiske diskurs (sprogliggørelse) samt selve gerontologiens grundlag.

Katz mener at grundlaget for betingelserne under hvilke folk er disciplineret, er at mennesker, her de ældre, *problematiseres*: »(...) knowledge plays a major role in constituting the conditions under which people are disciplined, particularly in the social and human sciences where human subjects are problematized«³ (s. 2).

Implicit i den viden der opstår på baggrund af denne problematisering, ligger en mulighed for at *disciplinere ældre*. Gerontologi som humanvidenskabelig disciplin beskriver således ikke kun ældre: »In other words – and so aptly characterized by Foucault – disciplines do not just construct dominant re-

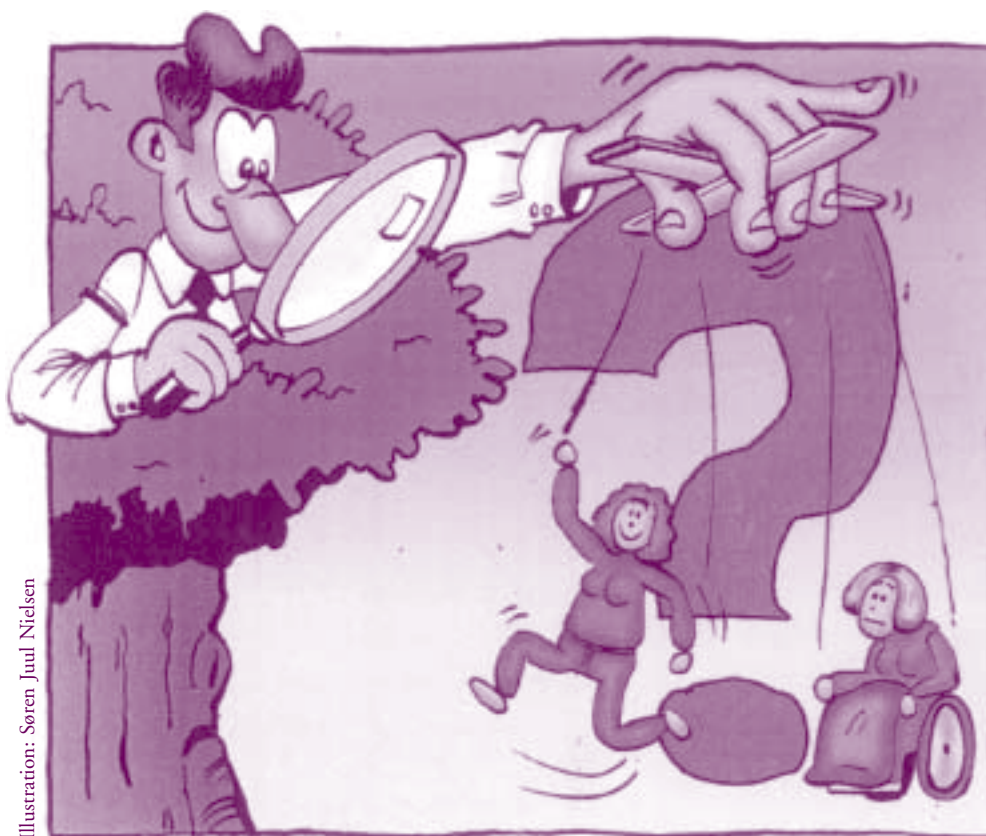

Illustration: Søren Juul Nielsen

presentations of the world but also determine the ways in which the people who inhabit it can be known, studied, calculated, trained, helped, punished, and liberated»³ (s. 2).

INDENFOR ELLER UDENFOR

Mennesket er på den måde underkastet den viden som videnskaberne fremstiller. Samtidig med denne fremstilling af viden, skaber vidensproducenterne, her ældreforskere, ligeledes sig selv som kategori.

Erving Goffman, mest kendt for titlerne »The presentation of self in everyday life« og »Stigma«, forsøgte i sit lange forfatterskab at blotlægge hvordan man som individ præsenterer sig selv i form af roller. Disse roller vælger det enkelte individ selv i den enkelte situation.

Han anlagde en mikrosociologisk indfaldsvinkel hvor han analyserede *hverdagens små sociale situationer*. De individer der, enten i deres optræden eller udstråling, falder uden for normerne, vil på den ene eller anden måde sættes på plads således at samfundet fungerer på bedst mulig vis. De vil under ingen omstændigheder fremstå som

fuldt accepterede individer i samfundet. Til denne slags situationer benyttede Goffman sig af *stigma-begrebet* idet han definerede stigma som: »(...) a stigma, an undesired differentness from what we had anticipated«⁴ (s. 15).

Roller vælges således ud fra mere eller mindre skjulte »spilleregler« som herved indskrænker muligheden for »frit« at vælge. Vi vil altid, ifølge Goffman, være styret af overvejelser om hvorvidt vi vælger en rolle der kan accepteres af omverdenen.

KATEGORISERING SOM STIGMATISERING

I 1992 udkom bogen »Alderdom – fordom« af Birgitte Rørbye og Henning Kirk.⁵ Et af bogens temaer er at vi skal blive vores fordomme bevidst. Paradoksalt nok indeholder denne bog stigmatisering gennem brugen af kategorisering. En af bogens overskrifter lyder således: »Den blomstrende pensionistidret – og det dovne flertal«. Her stigmatiseres et flertal af de adspurgte som »dovne« ud fra en undersøgelse foretaget af DIKE om ældres motionsvaner.

Forfatterne refererer undersøgelsens resultater således: »(...) 42% af kvinder over 67 år fik mindst 4 timers motion om ugen. For mændenes vedkommende var der tale om 53%« (s. 37). Forfatterne bemærker i denne sammenhæng en tiltagende polarisering i ældrebefolkningens motionsmønster. De mindre aktive, her formentlig personer der dyrker under 4 timers motion om ugen, betegnes altså som »dovne«. Selvom betegnelsen formentlig er ment humoristisk, rummer afsnittet dog passager som peger i samme retning. Efter en fremhævelse af motionisternes fortsættelse af træning i den tredje alder følger: »Ældrebilledet er under forandring, men det er vigtigt at huske på, at det ikke kun forestiller 70-80-årige joggere. Den store gruppe af ældre, der mest holder sig til lænestolen og en syge- og handicaprolle, hører også med. Og det er hos den sidstnævnte gruppe, antikkens spøgelse indgår i holdningen til alderdom og bevægelse og kan være med til at legitimere modviljen mod at holde sig fysisk aktiv« (s. 39).

Det kan være problematisk at anvende betegnelser som kan medvirke til at skabe

nye fordomme. Dette kan føre til en, formentlig utilsigtet, stigmatisering af de personer der af forskellige årsager ikke kan, vil eller tør dyrke motion. De som ifølge ovenstående citat behøver en »legitimitet af modviljen« mod at holde sig fysisk aktive. Der foretages ikke umiddelbart noget forsøg på at forstå den – konstruerede – kategori. I kampen for at nedbryde og bevidstgøre fordomme, risikerer forfatterne at medvirke til at opsætte nye fordomme.

I debatbogen »Det grå guld« fra 1999 med undertitlen »seniorboomet: ressource versus elendighed«⁶ arbejder Henning Kirk, som undertitlen antyder, med en polarisering af ældrebefolkningen. Denne polarisering kommer bl.a. til udtryk i følgende kategoriseringer: »Det kan forventes at gruppen af fysisk og psykisk svage ældre vil blive mere marginaliseret. For *det første* vil gruppen af svage ældre blive relativt mindre end den voksende gruppe af stærke ældre. For *det andet* vil de enkelte i gruppen hver især skulle trækkes med flere skavanker, for de overlever i stigende grad med deres kroniske sygdomme og skavanker (f.eks. med demenssygdom). For *det tredje* vil den store gruppe af stærke ældre fortsat kunne forbedre egne sociale muligheder. Gruppen vil derfor fremtræde markant stærkere end den svage gruppe som både socialt og kulturelt vil blive marginaliseret« (s. 26).

Denne polarisering har kategorierne »stærke« og »svage« som grundlag. Disse begreber er hinandens modsætninger. Med denne påståede polarisering er der en risiko for at den dualistiske tankegang og opdeling af livet i det »gode«, aktive, sunde liv og det »dårlige«, inaktive, usunde liv cementeres.

Katz skriver i artiklen »Busy Bodies – Activity, Aging, and the management of Everyday Life«⁷ om denne problematisering af inaktivitet: »It is within this disciplinary constellation of knowledge, power, health-care, and lifestyle industries and practices, where nonstop activity is meant to take the place of personal growth in later life, and where those »who prefer their inner worlds to the external« (...) are considered problem persons« (s. 148).

Katz peger på hvilke parter han anser for at spille en vigtig rolle i disciplineringen af ældre. Implicit i disciplineringen ligger den præmis at størsteparten af (hele?) befolkningen forsøger at fremstå som socialt accepte-

rede individer i goffmansk forstand. En fokusering på og idealisering af de »aktive« ældre fra ældreforskeres side er således, i et komplekst net af relationer, med til at sætte dagsordenen for resten af samfundets syn på ældre og i sidste instans ældres syn på sig selv.

Ifølge Goffman vil det enkelte individ forsøge at fremstå så socialt acceptabelt som muligt. I takt med denne idealisering af fysisk aktivitet som et vigtigt element i at opnå følelse af *vellykket aldring*, kan kravet til ældres motionsvaner stige således at »inaktivitet« bliver uacceptabel – et stigma.

FYSISK AKTIVITET OG VELLYKKET ALDRING

Ifølge Katz har kun ganske få studier i nyere tid kunnet pege i retning mod en direkte sammenhæng mellem vellykket aldring og aktivitet. Alligevel er det ofte et af kernebudskaberne inden for forskningen.³

Når fysisk aktivitet anses som essentiel for vellykket aldring, negligeres dokumentationen for denne grundlæggende antagelse ofte. Forskeres fremstilling af fysisk aktivitet og vellykket aldriings afhængighed og sammenbundethed kan være medvirkende til at den »svækkede« ældre, der rummer visdom og er kulturbærer, synes lige så negligeret som den fysisk aktive, ensomme ældre med begyndende demens inden for ældreforskningen.

En række forskere har i nyere tid peget på begreber som diversitet og kompleksitet som brugbare til betegnelsen af ældrebefolkningen^{8,9}. Alligevel synes der fortsat at være en tendens til at arbejde ud fra dualismer og således skelne aktivitet fra inaktivitet (i nogle tilfælde uden at gradbøje de to begreber således at de kunne indeholde nuancer). Hermed gives retningslinier for det »rigtige« (gode) liv versus det »forkerte« (dårlige) liv.

OPGØR MED KATEGORISERINGER

Brugen af kategoriseringer kan medvirke til at cementere den dualistiske opfattelse af alderdommen. Men det er ikke denne artikels mål at komme kategorisering som videnskabeligt redskab til livs. Kategoriseringer synes at være et essentielt redskab inden for forskning, og den skematiske fremstilling af viden medvirker til at gerontologiens vidensproduktion fremstår overskuelig.

Artiklens mål er at synliggøre de konsekvenser som kategoriseringerne *kan* have, jævnfør analysen af de ovennævnte eksempler. Det ser ud til at være et videnskabshistorisk mønster, bl.a. også på det gerontologiske felt at kategoriseringer er blevet mødt/bekæmpet med modkategoriseringer. Som Thomas R. Cole skriver i bogen »The journey of life«⁸: »During the 1970s, an emerging consensus among health professionals, social workers, and researchers insisted on a view that was the mirror opposite of ageism: Old people are (or should be) healthy, sexually active, engaged, productive, and self-reliant« (s. 229).

For at skabe progression i dansk gerontologi kan det være formålstjenligt at komme ud over den dualistiske tankegang og opdeling af livet i det »gode«, aktive, sunde liv og det »dårlige«, inaktive, usunde liv.

Det kan ligeledes være nyttigt at gøre det klart for os selv hvorfor vi arbejder med kategorier, hvilket formål disse kategorier har og hvorledes kategorier kan (mis)bruges af medier, politikere og evt. andre fagfolk. ■

LITTERATUR

- 1 Forskningsministeriet. Et slag for alderen – med forskning og handling. Forskningsministeriet, 1996
- 2 Kamper-Jørgensen F m.fl. Sundhed og sygelighed i Danmark 1987. DIKE, København 1988.
- 3 Foucault M. Viljen til viden – Seksualitetens historie. DET lille FORLAG, Frederiksberg 1994.
- 4 Katz S. Disciplining old age – the formation of gerontological knowledge. The University Press of Virginia 1996.
- 5 Goffman E. Stigma – Notes on the management of spoiled identity. Penguin Books 1990, original fra Prentice-Hall 1963.
- 6 Kirk H, Rørbye B. Alderdom – fordom. Munksgaard, København 1992.
- 7 Kirk H. Det grå guld. Fremad A/S, København 1999.
- 8 Katz S. Busy Bodies – Activity, Aging, and the management of Everyday Life. Journal of Aging Studies 2000, 14; 2.
- 9 Cole TR. The journey of life. Cambridge University Press 1992.
- 10 Povlsen J. Den gerontologiserede krop. In: Idræts-historisk årbog 1996 (Idræts-historie Krop og kultur). Odense Universitetsforlag 1997.